

Бабатіна С.І. Особливості формування життєвої стратегії в юнацькому віці:теоретичний аналіз питання / С.І. Бабатіна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. Вип. 2 – Т. 1. – Херсон, 2015. – С. 120-126.

УДК: 159.922.6+115.4

1. Загальна психологія; психологія особистості

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ СТРАТЕГІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПИТАННЯ

Бабатіна С.І., к.психол.н., доцент кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет

У статті здійснено теоретичний аналіз наукових підходів щодо визначення особливостей формування життєвої стратегії в юнацькому віці, зокрема студентському періоді життя. Окреслено систему взаємопов'язаних елементів життєвої стратегії особистості.

***Ключові слова:** життєва позиція, життєві цілі, часова перспектива, організація та регуляція часу життя, ціннісні орієнтації, планування майбутнього, юнацький вік.*

В статье осуществлен теоретический анализ научных подходов относительно определения особенностей формирования жизненной стратегии в юношеском возрасте, в частности студенческом периоде жизни. Очерчена система взаимосвязанных элементов жизненной стратегии личности.

***Ключевые слова:** жизненная позиция, жизненные цели, часовая перспектива, организация и регуляция времени жизни, ценностные ориентации, планирования будущего, юношеский возраст.*

Постановка проблеми. У контексті суспільних змін і, як наслідок, змін життєвих стратегій, а також недостатньої теоретичної дослідженості проблеми реалізації «життєвої стратегії людини» актуалізується потреба у подальших дослідженнях в цьому руслі. На сьогодні ще не достатньо досліджено психологічні чинники, закономірності та механізми її становлення, критерії її

сформованості у студентів, не розроблено психологічний супровід процесу становлення життєвих стратегій студентської молоді. Тому теоретичний аналіз питання особливостей життєвої стратегії, позиції в юнацькому віці дозволить проаналізувати існуючу практику, доробки вчених у контексті порушеного питання, та визначити особливості формування досліджуваного конструкту.

Чим раніше молодь стає «автором» власного життя, життєвої стратегії, тим більш ефективно вона втілює реалізацію своїх можливостей. На наш погляд важливою передумовою самореалізації є саме своєчасне формування життєвої позиції та стратегії особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній зарубіжній та вітчизняній психологічній науці проблемою життєвого шляху займалися багато вчених – представників різних шкіл та напрямів. Встановлено, що зарубіжні фахівці акцентують увагу на об'єктивних закономірностях – етапах онтогенетичного розвитку людини, а саме: життєвий шлях визначається вченими як: послідовність життєвих подій, зміна переживань та цінностей (Ш.Бюлер); розгортання життєвого сценарію (Е.Берн); історія індивідуалізації та самоусвідомлення, сповнена внутрішніх конфліктів (К.Юнг), послідовність стадій психосоціального розвитку (Е.Еріксон) та ін.

Суб'єктний підхід розглядає життєвий шлях через його об'єктивацію в результатах життєдіяльності особистості, її здатності організувати та скеровувати власний розвиток. Це концепції: культурно-історичного розвитку особистості як суб'єкта життя (С.Л. Рубінштейн); життєвої стратегії (К.О. Абульханова-Славська); реалізації вчинкового принципу (В.А. Роменець), еволюції та інволюції суб'єктних механізмів психічної активності (В.О. Татенко), зростання суб'єктності шляхом послідовних модифікацій ставлення до себе і до інших людей (Т.М. Титаренко). В межах суб'єктного підходу висвітлюються ідеї життєтворчості як особливої форми творчого самовизначення та самоздійснення (В.М. Доній, О.Г. Злобіна, І.О. Мартинюк, Г.М. Несен, Л.В. Сохань, В.І. Шинкарук) тощо.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження у контексті порушеної проблеми є теоретичний аналіз питання щодо особливостей формування життєвої стратегії в юнацькому віці, зокрема студентському періоді життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структурним виміром життєвого шляху є часова перспектива, яка визначає спрямованість людського життя та наділяє ознаками тривалості життєву перспективу. Складовими життєвої перспективи виступають психологічне минуле, теперішнє та майбутнє, органічна єдність яких становить часову цілісність. Життєва перспектива є образом бажаного, усвідомлюваного як можливого майбутнього життя, за умов досягнення певних цілей. За К.О. Абульханова-Славською, життєві перспективи включають сукупність обставин та умов життя людини, які надають можливості для оптимального життєвого просування. Становлення життєвої перспективи характеризується емоційно забарвленим ставленням особистості до свого майбутнього. Окрім того, цей процес тісно пов'язаний з рівнем розвитку когнітивних здібностей індивіда.

Суттєвим моментом теоретичного аналізу проблеми є обґрунтовані Є.І. Головахою критерії оцінювання часового виміру життєвої перспективи: 1) оптимістичність, 2) диференційованість, 3) довготривалість, 4) реалістичність, 5) узгодженість, які лягли в основу нашого емпіричного дослідження [9, с.261].

Структурними компонентами, що забезпечують реалізацію життєвої перспективи, є життєві цілі, плани та програми, набутий життєвий досвід особистості. Життєві цілі виступають основними мотиваційними орієнтирами життєвого шляху особистості щодо власного майбутнього, виконують функцію мисленнєвого передбачення результатів діяльності і є предметною та хронологічною віхою актуального майбутнього. Виділяють різновиди цілей: реальні, утопічні, ідеальні. Здатність особистості відділяти мрію від реальності, фантазію від дійсності, зосереджувати зусилля на реальних цілях є визначальним чинником становлення реалістичної перспективи [2].

Психологічною особливістю раннього юнацького віку є спрямованість у майбутнє. Спрямованість у майбутнє, окрім часового, має смисловий вимір, детермінована пошуком сенсу життя, становленням життєвої позиції і дотриманням життєвої лінії.

Саме у юнацькому віці усвідомлення своєї життєвої позиції і своєї перспективної лінії стає актуальним. Юнак вже не тільки включає у свою свідомість доросле життя, але реально бере у ньому участь, для нього особливо гостро постають питання вибору свого унікального шляху. «Хто я? Чого я хочу? Що я можу?» – ось найважливіші питання, що постають у цьому віці. У період студентства потрібно навчитися приймати себе, нести відповідальність за свій вибір і рішення. Проте на шляху до цього потрібно набути досвіду і кожен сам повинен аналізувати свої помилки, якщо тільки готовий вчитися на них. І. Кон засвідчує, якщо людина не ставила перед собою головних питань у студентські роки і не знайшла на них відповідей, то вона наражається на небезпеку навіки залишитися у підлітковому віці, і її самооцінка ґрунтуватиметься на думці суспільства або на протистоянні усьому світу. Іноді у молодих людей з'являються сильний страх дорослішання, бажання знову стати маленькими, втекти від проблем, звалити їх на плечі іншої людини.

Передумови реалізації життєвої перспективи пов'язані із здатністю особистості до усвідомленої саморегуляції: постановка цілей, уявлення про шляхи та засоби їх досягнення, готовність щодо виконання програми дій та реалізації власних планів, а також наявність системи суб'єктивних критеріїв, за якими відбувається контроль та оцінка результатів.

У своїх дослідженнях, Мартинюк І.О. зазначає [14, с.65], що найважливішим чинником розвитку особистості в юності є прагнення будувати життєві плани, осмислювати побудову життєвої перспективи. Життєвий план — широке поняття, що охоплює всю сферу особистого самовизначення (рід понять, стиль життя, рівень домагань, рівень доходів і т.д.)

Особистісне самовизначення в юнацькому віці детерміновано низкою новоутворень, саме: розвитком самосвідомості, що пов'язане зі здійсненням

особистісної рефлексії, інтелектуальним розвитком, становленням власної ідентичності, пошуком смислу життя, потребою встановлення індивідуалізованих стосунків зі значущими іншими, «романтизмом» (Л.І. Божович, Е. Еріксон, М. Кле, І.С. Кон, Ж. Піаже, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, Т.М. Титаренко).

На відміну від підліткового вікового етапу, в юнацькому віці особливу значущість набуває особисте майбутнє, розширюються хронологічні межі життєвої перспективи, підвищується самооцінка особистості (Дж.Л. Клінеберг, І.С. Кон). К. Абульханова-Славська пропонує розрізняти психологічну, особистісну і життєву перспективи як три різні явища. На її думку, психологічна перспектива – це здатність людини свідомо, подумки передбачати майбутнє, прогнозувати його, представляти себе в майбутньому. Особистісна перспектива включає не лише здатність людини передбачати майбутнє, але і готовність до нього в сьогоднішній, установка на майбутнє (готовність до труднощів в майбутньому, до невизначеності і так далі). Життєва перспектива припускає сукупність обставин і умов життя, які створюють для людини можливість оптимального життєвого руху [1]. Часова перспектива охоплює усі аспекти нашого життя, відображає установки, переконання, цінності, наші думки і поведінку, пов'язані з організацією життя у часі. Чим більше насичена часова перспектива особистості подіями, планами, спрямуваннями, тим інтенсивніше та змістовніше її життя. І навпаки, чим менше надій, планів на майбутнє і реальних подій на часовому горизонті, тим бідніше і беззмістовніше її життя.

В дослідженнях Крутько С.В можна простежити думку, що створення особистістю образу майбутнього ще недостатнє утворення для організації, вибудови сценарію власного життя. Необхідною умовою є визначення цілей, вміння відбирати необхідні дії та послідовно їх реалізовувати. Молоді люди часто недооцінюють вплив об'єктивних факторів: їхні життєві плани недостатньо реалістичні, відображають високі домагання та максималізм у виборі життєвих цілей. Або, навпаки, вони перебільшують значущість

об'єктивних чинників, що може бути джерелом сумнівів та тривоги, відмови від проектування життєвих перспектив.

Життєві плани є засобом здійснення життєвих цілей, їх конкретизацією в хронологічному та змістовому аспектах. Життєві плани та життєві стратегії визначають порядок дій, необхідних для реалізації життєвих цілей. Умовою реалізації цілі є її предметна визначеність та узгодженість з терміном виконання плану. Розширеним варіантом життєвого плану є життєва програма особистості, яка охоплює не тільки близькі цілі, а й спрямована на планування всього життя людини. Побудова життєвих планів та програм спирається на життєвий досвід особистості і коректується ним

Про життєві плани в точному змісті слова можна говорити лише тоді, коли в них включені не тільки цілі, але і способи їх досягнення, коли молода людина прагне оцінити власні суб'єктивні й об'єктивні ресурси. Л. Виготський розглядав життєві плани як показник оволодіння особистістю своїм внутрішнім світом і як систему пристосування до дійсності, пов'язуючи з ними цільову регуляцію принципово нового типу [8, с.156].

Оптимальною формою здатності до регуляції часу, зазначає у дослідженні часової організації життя К. Абульханова-Славська, є організація життя як єдиного цілого, самостійне визначення особистістю життєвих періодів, фаз, занять, їх послідовності і смислової ієрархії. Вищий рівень розвитку цієї здатності означає, що уся динаміка життя починає залежати від її суб'єкта, темпів і характеру його розвитку. Продуктивне використання часу, орієнтація у ньому, здатність раціонально розподілити час в умовах суворої детермінації часу – є особливими особистісними часовими здібностями, які і забезпечують своєчасність, продуктивність, раціональність її суспільного і особистого життя [1]. Проте особистісний рівень організації часу, стверджує вчена, не може бути виділений тільки із закономірностей і особливостей психологічного часу. Сутність особистісної організації часу може бути розкрита через співвідношення особистості з таким цілісним, специфічним, динамічним процесом, як її життєвий шлях. Саме в юнацькому віці життєвий

шлях є важливим етапом формування просторово-часових відносин та вироблення стратегії на майбутнє.

Основою для планування суб'єктом власного майбутнього є існуюча в суспільстві модель «типового життєвого шляху» члена даного суспільства. Ця модель закріплена в культурі, системі цінностей суспільства, у її основу покладений принцип своєчасності: у який час суб'єкт повинен укластися, щоб соціально «встигнути» у потрібний час зробити наступний крок. Ці орієнтири не завжди відомі сучасним старшокласникам, крім того, самі ці орієнтири в останні десятиліття піддалися істотному перегляду [5].

Усвідомлення потреби та необхідності в плануванні життєвого шляху спричинює виникнення особливого утворення – життєвої перспективи, що включає минуле, теперішнє та майбутнє особистості, де події минулого, теперішнього та майбутнього займають певне місце та наділені відповідним статусом (Є.І.Головаха, О.О.Кронік) у визначенні подальших етапів життєвого шляху. Становлення системи глобальних життєвих цілей виникає на основі усвідомлення ціннісно-сміслових аспектів власної самореалізації. Згідно з М.Р.Гінзбургом, вже в ранньому юнацькому віці ціннісно-смісловий аспект самовизначення домінує над часовим [15, с.145].

Встановлено, що виникнення життєвого плану забезпечує новий тип саморегуляції поведінки, регуляції часу життєдіяльності, організації особистісного життя. Більш висока визначеність та оптимістичність життєвих планів пов'язана з особистісною та соціальною зрілістю (Л.І. Божович, Н.М. Толстих).

Відомо, що в юнацькому віці провідною є навчально-професійна діяльність (Д.Б. Ельконін). Вибір професії або її спеціалізації стає важливою складовою особистісного самовизначення, що відбувається внаслідок аналізу майбутньої діяльності під кутом зору її практичного використання, а також оцінки власних особистісних ресурсів (Ш. Бюлер, Л.С. Виготський). Таким чином, усвідомлене проектування життєвих перспектив, пов'язаних із набуттям

майбутньої професії, стає певним «афективним центром життєвої ситуації» юнаків (Л.І. Божович).

Підростаюче покоління найчастіше надане саме собі, змушено самостійно розробляти життєві цілі і знаходити способи їхнього виконання. У результаті багато аспектів свого майбутнього життя юнаки і дівчата сприймають як проблемні.

Отже формування позитивного світогляду студентів, гуманістичного ставлення до дійсності, ідеалів, переконань і цінностей, що складають життєву позицію особистості, завжди є одним з основних завдань держави.

Життєва позиція – це ідеали, переконання і цінності особистості, які концентрують у собі основоположні принципи її поведінки і діяльності. Це передусім спрямованість інтересів особистості у провідних сферах життєдіяльності – у праці, спілкуванні, пізнанні.

Важливість становлення життєвої позиції студентів зумовлюється, перш за все, тим, що соціально – психологічна спрямованість є одним з найважливіших компонентів усього комплексу гармонійного розвитку особистості. По-друге, особливості життєвої позиції визначають мотиви діяльності, поведінки, рівень активності, а найголовніше – спрямованість людини. Вона додає визначений соціальний і особистісний зміст тому, як і з якою ефективністю людина використовує свої здібності, знання та уміння [3, с.28].

Е. Еріксон розглядав пошук особистісної ідентичності як центральну задачу періоду дорослішання, хоча перевизначення ідентичності може відбуватися також в інші періоди життя. Ідентичність як свідомість тотожності суб'єкта самому собі, безперервності власної особистості в часі вимагає відповіді на питання: «Який я? Яким мені хотілося б стати? За кого мене приймають?»

Якщо індивід успішно переборе першу кризу ідентичності, то йому буде легше справитися з подібними переживаннями в майбутньому. На цьому складному шляху можуть бути і невдачі. Дифузія ідентичності (або рольове змішування) характеризується тим, що молода людина протягом більш-менш

тривалого часу здатна завершити психосоціальне самовизначення, що змушує її повернутися на ранню ступінь розвитку.

При цьому можуть виникнути специфічні труднощі: дифузія часу — порушення сприйняття часу, що виявляється двоїтим чином: або виникає відчуття найжорстокішого цейтноту, або розтягнутості і порожнечі часу, нудьги і нікчемності; застій у роботі — порушення працездатності, що виражається в захопленні непотрібними для подальшого розвитку речами на шкоду всім іншим заняттям, поверненні до едіпових ревнощів і заздрості до братів і сестер; нездатність ні продовжити освіту, ні обрати роботу; негативна ідентичність виявляється в запереченні всіх пропонованих ролей і цінностей, орієнтація на «протилежне» — небезпечний, шкідливий, небажаний зразок, від якого наполегливо застерігають (алкоголь, наркотики).

Е.Еріксон ввів поняття «психосоціальний мораторій» для позначення певного інтервалу часу між підлітковим періодом і дорослістю, коли суспільство терпимо ставиться до проб різних соціальних і професійних ролей молодими людьми. Так, системі вищої освіти іноді приписують роль відстрочки остаточного вибору дорослих ролей. Таким чином, вибудовування життєвої перспективи може проходити відносно благополучно при оптимальному сполученні минулого, сьогоdnішнього і майбутнього Я, а може відбуватися і у кризових формах.

У багатьох особистих щоденниках молодих людей знаходиться вираження прагнення до самовиховання, самоорганізації, до роботи над собою. Взагалі, юнацькі щоденники виконують безліч важливих функцій: фіксації спогадів, що додають життю наступності і безперервності; емоційного катарсису; заміни партнера по спілкуванню або «ідеального друга»; творчого самовираження та ін.

Особистісні сенси, зазначає Дергачова О.Е., впливаючи на організацію життєвого шляху, утворюють динамічну смислову систему: особистісні цінності, смислові конструкти та смислові диспозиції (локус контролю). Ціннісно-смислова система, яка виконує функції регуляції та контролю

життєтворчості особистості, має також просторово-часовий вимір свого розгортання. На цій підставі ми вважаємо гармонійну взаємопов'язаність часового та смислового вимірів життєвого світу особистості необхідною умовою становлення узгодженої життєвої перспективи [10, с.119].

У юності формуються ціннісні орієнтації (науково-теоретичні, філософські, моральні, естетичні), у яких виявляється сама сутність людини. Складається світогляд як система узагальнених уявлень про світ у цілому, про навколишню дійсність, про інших людей і самого себе, про готовність керуватися цим світоглядом у діяльності.

Система особистісних цінностей є засобом диференціації предметів і явищ довкілля за їхньою значущістю, визначає стійке ставлення суб'єкта до навколишнього світу, яке формується в процесі свідомого вибору життєво важливих для нього об'єктів. Сформованість ієрархічної системи особистісних цінностей забезпечує гармонійну цілісність, моральну усталеність особистості, її здатність до самовизначення в майбутньому. Інтенсивне становлення узгодженої системи особистісних цінностей починається в ранньому юнацькому віці.

Формується усвідомлене, узагальнене, підсумкове ставлення до життя, що дозволяє вийти на проблему змісту людського життя. У юності створюються сприятливі умови для становлення інтегративного психічного утворення, сенсу життя. Наявні життєві сили, нові можливості спрямовують підлітків, особливо юнаків, на пошук перспективи і життєвого змісту. З'являється зацікавлене, схвильоване ставлення до особистого сенсу життя [16].

Усвідомлення та переживання людиною життєвої перспективи починається в ранній юності, впливає на побудову особистістю життєвого шляху, розгортання процесу життєтворення, виступає показником зрілості особистості, тому юнацький вік заслуговує на більш пильну увагу, порівняно із іншими віковими етапами розвитку людини.

«Життєва перспектива» – це система уявлень людини про можливе майбутнє, не завжди бажане, але нерідко – очікуване з тривогою і

побоюванням. Згідно з Є.І. Головахою, поняття «життєва перспектива» ширше за поняття «майбутня часова перспектива» і доцільніше для використання при характеристиці основних часових, структурно-змістових компонентів, пов'язаних із уявленнями людини про власне майбутнє. Життєві цілі та плани, ціннісні орієнтації є ядром життєвої перспективи, її основною функцією – регулятивна, смисловою віссю – мета, «картину майбутнього», на яку орієнтується індивід при побудові ієрархії цілей і засобів їх досягнення. Формування життєвої перспективи залежить, насамперед, від вікових особливостей сприйняття теперішнього, минулого і майбутнього, має динамічний характер і відбувається протягом всього життя людини.

Згідно з результатами сучасних досліджень індивіди у віці 18-23 роки мають цілісні уявлення про часову перспективу: виділяється найбільш значуща часова орієнтація, що залежить від психічного складу, часові уявлення будуються на основі індивідуальних переживань і спостережень. Саме у період юнацтва уявлення про час переходять на найбільш високий рівень і наближаються до абстрактного відображення часу, при чому особистий досвід, побудований на власному переживанні і безперервності сприймання часу, виступає головним фактором у становленні даних уявлень і понять. Слід зазначити, що в юнацькому віці ще невідоме відчуття швидкоплинності часу, його реальної обмеженості для здійснення всіх мрій і планів, що створює позитивний емоційний фон. У зв'язку із цим О.В. Посацький висловив припущення, що у ранній юності образ майбутнього є складним інтегративним утворенням, яке охоплює ціннісні орієнтації, перші життєві плани, плановані та очікувані події, елементи рефлексії та самооцінки, засвоєні стереотипи поведінки, настанови та емоційне ставлення до майбутнього.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз специфіки юнацького віку показав, що психологічний зміст зазначеного етапу онтогенезу пов'язаний із входженням молодшої людини в нову соціальну ситуацію, становленням узгодженої життєвої перспективи, життєво важливим процесом особистісного та професійного самовизначення.

Для юнацького віку характерне розкриття діалектичного зв'язку минулого, теперішнього і майбутнього, формування життєвих планів, абсолютизація перспективної орієнтації. Мрії, фантазії, пошуки ідеалу, спрямовані у майбутнє прагнення, сприяють поступовій побудові реальних життєвих планів, пов'язаних із вибором майбутньої професії чи роду діяльності. Формування життєвих планів, утворення усталеного ядра ціннісних орієнтацій особистості на основі узагальнення поставлених цілей та ієрархізації мотивів діяльності виступає найхарактернішою рисою юнацтва.

Отже, становлення узгодженої життєвої перспективи у юнацькому віці є свідченням наявності потенціалу розвитку особистості у майбутньому та виступає основним фактором, від якого залежить подальше життя людини та рівень її соціальної ефективності й успішності.

Психологічний аналіз досліджень проблеми формування життєвих стратегій особистості показав, що автори розглядають це питання з різних позицій: як проблему життєвого шляху, як вибудовування часової перспективи, як побудову життєвої перспективи як формування життєвої позиції, стратегії тощо.

Життєва стратегія особистості – це система, що складається з взаємозв'язаних одне з одним елементів. З однієї сторони ці елементи відображають зміст майбутнього життєвого шляху. Воно визначається вибором життєвої позиції (сукупність життєвих цінностей індивіда, що дозволяють так чи інакше будувати образ ідеального майбутнього) та життєвих цілей особистості (вони характеризують домінуючу сферу життя особистості та визначають ідеальний образ майбутнього життя людини).

Так чином життєва стратегія особистості є внутрішнім утворенням людини. Її можна характеризувати як сформовану при умові наявності осмислених життєвих цілей, системи ціннісних орієнтацій та визначеної життєвої позиції. Юнацький вік пов'язаний з формуванням активної життєвої позиції, усвідомленням власної значущості. Життєва позиція глибоко пристрасна і вистраждана самим суб'єктом. Вона одночасно продукт і причинна

стосунків між людьми. Життєва позиція закріплена в особистісних цінностях усвідомлених і прийнятих людиною загальних сенсах її життя. Зазначені процеси є невід'ємною складовою при формуванні світогляду як системи поглядів на світ в цілому, уявлень про загальні принципи і основи буття, як життєву філософію людини, сума і підсумок її знань. Світогляд є необхідним для життєвої орієнтації особистості, для визначення свого місця і ролі в суспільному розвитку, і тільки тоді він є повноцінним, коли молода особистість спрямовує своє життя за визначеними ідеалами, коли життєві принципи є регуляторами поведінки у суспільстві, родині та праці. Сформований у юності світогляд стає визначальним чинником усього подальшого розвитку особистості та окреслення життєвого шляху.

Особистість зі сформованою стратегією життя планує свою життєдіяльність далеко у майбутнє, життєвий шлях розроблюється детально, кожен його етап насичений передбачуваними подіями.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни : моногр. /К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299, [2] с.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: в 2-х томах / Б. Г. Ананьев. — М. : Педагогика, 1980. — Т. 1. — 230 с. — Т. 2. — 287 с.
3. Ананьев Б. Г. Индивидуальное развитие человека и константность восприятия / Б. Г. Ананьев. — М.: Просвещение, 1968. — 322 с.
4. Бекасов О. Б. Анализ событийной структуры жизненного пути личности / О. Б. Бекасов // Гуманистические проблемы психологической теории. – М., 1995. — С. 169–179.
5. Белугина М. А. Структура и динамика формирования жизненной стратегии в юношеском возрасте / М. А. Белугина // Психология. – 2008. – № 4 (57). – С. 109-111.

6. Бубнова С.С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система. / С. С. Бубнова // Психологический журнал. — 1999. — Т. 20. — № 5. — С. 38–44.

7. Васильева О.С. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека/ О.С. Васильева, Е.А. Демченко // Вопросы психологии. – 2007. – №4. – С. 74-85.

8. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку / О. І. Власова. — К.: Київський університет, 2005. — 308 с.

9. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности / Е. И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – С. 256-269.

10.Дергачова О.Е. Автономія і самодетермінація в психології мотивації: теорія Еге.Дейси і Р. Райана / Сучасна психологія мотивації під ред. Д.А. Леонтьєва. – М.: Сенс, 2002. – С. 103-122.

11.Життєва компетентність особистості. Наук.-методичний посібник / під ред. Л.В. Сохань, І.Г.Єрмакова, Г.М.Несен. – К.: «Богдана», 2003. – 520 с.

12.Крутько С. В. Психологічні особливості життєвих стратегій особистості / С. В. Крутько, М. А. Крюкова // Вісник Одес. нац. ун-ту. Психологія. – Одеса: ОНУ, 2011.– Т.16, Вип 7. – С. 126-132.

13.Кухта М. «Життєві стратегії»: поняття та особливості формування / М. Кухта // Соціальні виміри суспільства. — Київ : ІС НАНУ, 2011. — № 3 (14). — С. 76-88.

14.Мартинюк І.О. Проблеми життєвого самовизначення молоді./ І. О. Мартинюк. – К.: Наукова думка, 1993. – 116с.

15.Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості: Морфографія. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 280 с.

16.Психология смысла жизни: Смысл жизни: статьи [Электронный ресурс] / О.С. Васильева, Е.А. Демченко // Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека - Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ;

Windows 95, 98, 2000, XP, Vista ; MS Word 97-2010. Режим доступа:
<http://lifekeys.jino-net.ru/Smysl/smysl-2.htm>

17.Резник Ю.М. Жизненные стратегии личности (опыт комплексного анализа) / Ю. М. Резник, Е.А. Смирнов. – М.: Институт человека РАН, Независимый ин-т гражданского об-ва, 2002. – 260 с.

18.Соболева Н.И. Мировоззрение и жизненный выбор личности / Н. И. Соболева. – К.: Наукова думка,1989. – 120с.